

TÜRKLERİN AD KOYMA GELENEKLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

An Inquiry On the Name Giving Traditions Among Turkish People

Etudes sur les traditions de la dénomination chez les Turcs

Dr. Varis Abdurrahman*

ÖZET

Kişi adları tıpkı yer adları gibi Türk Kültür tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu makalede Türklerin İslamiyet'ten önce ve sonraki devirlerde kişi adlarını koymada izledikleri yöntem ve usul yerli ve yabancı kaynakların ışığında ele alınıp incelendikten sonra, uzun tarihi süreç içerisinde Türk kişi adlarının muayyen zamanlarda yabancı din ve kültürlerinin etkisi altında kalmasına rağmen ad koymadaki milli geleneğin veya özelliğin Türkler tarafından sürekli devam ettirildiği örnekleriyle ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Anahtar kelimeler: Türkler, Uygur, Kişi adları, İslamiyet, Tengri.

ABSTRACT

Personal names, as well as toponyms, have an important place in the history of Turkish culture. This article investigates naming practices among the Turks during the pre-Islamic and Islamic eras as described by native and foreign sources. Though there were certain periods when Turkish personal names reflected the strong impact of adopted religions and foreign cultures, the evidence suggests that, by and large, traditional naming practices have been preserved among the Turks in the course of a long historical process.

Key Words

Turks, Uighur, Personal names, Islam, Tengri.

Kişi adları yer adları gibi bir milletin geçişini, kültür düzeyini, dini inancını ve dünya görüşünü araştırmak açısından önemlidir. Türk Kültür Tarihini her yönüyle bilmek için Türklerin İslamiyet öncesi ve sonrasındaki ad koyma adetleri üzerinde de kısaca durmak icap etmektedir. Bu amaçla söz konusu araştırmada Türklerin en eski devirden modern devre kadar kişi adlarını koymada izledikleri yöntem ve usul yerli ve yabancı kaynakların ışığında ele alınıp incelenecektir.

Bilindiği gibi İslamiyet öncesinde Asya'da kurulan ilk Türk Devleti Büyük Hun Devleti idi. Kutsal mekan Ötüken'i başkent yaparak (Togan, 1981: 108-110,

Kafesoğlu, 1999: 59)kurulan bu büyük Hun Federasyonu içinde Türkçe konuşan kabile-kavimler çoğunluğu teşkil ediyordu. (Klyastorny,1996:13) Hun Federasyonu içinde bulunan Türk boylarının kişi adlarına ait belgelerin ezici çoğunluğu Çince olduğu ve adlar da Çince olarak transkripsiyon edildiği için bu adların Türkçe karşılığını çıkarmak üzerinde durulması gereken mühim bir meseledir. Ancak biz günümüzde Çinlilerin Türk tarihindeki kişi adlarına benzeyen bazı kişi adları ve unvanları, eskiden olduğu gibi transkripsiyon etmelerine bakarak, Hunlar zamanında kullanılan bir kısım Türkçe adları tespit edebiliyoruz. Mesela: Tümen, Bahadır (Batur), Oğuz,

* Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi.

Alçi, Kutbeg, Kayok (Kiok), Kutku ve Caner (Tsi Ma-ch'ien, 1989: 441-444) gibi adlar Büyük Hun hükümdarlarının kullandığı ad ve unvanlardan ibaret olup bugün de Türklerin yaşadığı coğrafyada bu gibi kişi adlarına rastlamak mümkündür. Hun tarihi üzerinde araştırma yapan Japon bilim adamı Beynyav Kuci bir Hun bürokratinin unvanı olan Tanrı Kut'un "Tanrının oğlu" anlamına geldiğini ileri sürer. (Lin-kan, 1983: 192-193) Günümüzde Man-chu Tunggus Dili ailesine mensup bir kısım milletlerde "Kut" sözü "Oğul" anlamına gelmektedir. Bilindiği gibi Hun hükümdarlarının hepsinin taşıdığı hükümdarlık unvanlarında "Tanrıkut" kelimesine rastlamak mümkündür. Bundan biz Hun dönemindeki (M.Ö.IV-M.S.216) kişi adlarının Tanrı ve Tanrı inancıyla yakından alakalı olduğunu görebiliyoruz.

Eski Uygur Yazısıyla yazılan tarihi destan Oğuznâme'ye (Oğuz Kağan Destanı) göre Oğuz Kağan çocuklarına Gün, Ay, Yıldız (Yıldız), Gök, Dağ ve Deniz (Keng Shih-men, Tursun Ayup, 1981: 28-29) diye ad koymuştur. Bu eski Türklerin iptidai inançlarında, doğanın ve doğadaki nesnelere ne kadar mühim bir yer tuttuğunu gösterir. Yine Oğuznâme'den edindiğimiz bilgilere göre Oğuz Kağan kendine bağlı olan kabile-kavimlere Uygur, Kıpçak, Karluk, Kalaç ve Kanka (Yüksek Tekerlekli Araba) diye adlar vermiş. (Keng Shih-men, Tursun Ayup, 1981: 30,34-36) Bunun gibi doğa olaylarına bakarak ad koyma adeti şimdi Kazak, Kırgız gibi bozkır kavimleri arasında bir gelenek olarak devam etmektedir.

Fransız filozof Livi Brohil'in dediği gibi iptidai toplumlar genelde kendi adını gerçek ve kutsal bir nesne olarak bilirlerdi (Orhun, 1996: 49). Kızılderililerin kendi adını basit bir işaret olarak de-

ğil, aksine kendi şahsiyetinin müstakil bir simgesi olarak bildiği ve kendi adının göz bebeği gibi pahasız olduğuna inandıkları anlaşılmaktadır (Orhun, 1996: 49). Onların inancına göre bir insanın adından onun insanlara hayırlı biri veya hayırsız biri olduğunu anlamak mümkündür.

Eski Türklerde de adın gerçek ve kutsal olduğuna inanmak ve yeni doğan çocuğa ad koyma merasimi yapmak gibi gelenek vardı. Bu gelenek günümüze kadar devam etmektedir. Mesela: Çocuğa ad koyma merasiminde bebeği beyaz bir keçeye sararak keçe ile birlikte kapı eşliğinden üç, yedi veya dokuz defa geçirirlerdi. Bu bebeğin hayatı boyunca ak(temiz) olmasını ve uzun ömürlü olmasını dilediği anlamını taşırdı. Çocuğu olup kısa bir müddet sonra çocuğu ölen anneler, çocuğu erkekse çocuğuna "Tanrı nazarı değdi" zannedip, daha sonra doğan erkek çocuklarını "Tanrı nazarı"ndan korumak için yemekli merasim yaparak çocuğun adını "Niyazi", "Kepek" "Ağırıcı", "Satılmış" gibi adlarla değiştirirlerdi. Eski devirlerde insanların kişi adlarının sihri gücüne inanmaları ise kişi adlarını kutsal olarak bilmeleri ile alakalı idi. Bu yüzden eski Türkler arasında yeni doğan bebek çok hastalanırsa "adı ağır gelmiş" diye önceki adını basit manaları olan adlara değiştirmek gibi adet vardı. Ayrıca erkek çocuklarına uzun saçlar bırakıp kız çocukları gibi giyindirerek Tanrı nazarından korurlardı. Bunların dışında yine erkek çocuğunun olmasını isteyenler ise doğan kız çocuklarına Oğulhan, Ümithan, Dursunhan, Saadet, Kudret, Fikret ve Emre gibi erkek çocukların adlarını koyarlardı. Bütün bu gelenekler halen Türkiye ve Türkistan'daki Türk halkları arasında pek genel olmasa da kısmen devam ettirilmektedir.

M.S.I.yüzyılda Altay dili üç büyük dil grubuna ayrıldıktan sonra (Baskakov, 1986:58) kişi adlarındaki millilik de belirginleşmeye başladı. Hunlar dönemindeki Türk kişi adları düşünce bakımından geniş, sade, ruhsal(psikoloji) bakımından serbest ve özgür oldu ise, daha sonraki Göktürk ve Uygur Kağanlığı dönemlerindeki (M.S.VI-IX.yüzyıllar) Türk kişi adları tarihi gerçeklere ve devrin ihtiyacına uygun olarak konulmaya başladı. Bilindiği gibi bu devirler bozkırlardaki Göktürk ve Uygur kabilelerinin zor tarihi süreçten geçmekte olduğu devirler idi. Onlar bazen kuzey kabilelerinin (Juan-juanlar gibi) işgali altında kaldı ise bazen Çin'deki feodal devletlerin tehdidi ile karşı karşıya idi. Büyük Hun İmparatorluğunun çöküşünden sonra başlayan istikrarsızlık ve bunun sonucu ardı arkası kesilmeyen asaletten dolayı, halk gönlündeki isteklerini yeni doğmuş çocuklarına koydukları adlarla ifade etmeye başladı. Mesela söz konusu dönemlerde Göktürk ve Uygur boyları arasında yaygın olarak konulan kişi adlarına bakacak olursak karşımıza şu gibi isimler çıkmaktadır: Bumin, İstemi, Mukan, İl-Tapar(Taspar) İl-Teriş, Kutluk,Kapgan (Günümüzde Fatih anlamındadır), Tonga, Turan, Böri, Bilge, Költekin, Kutluk, Kürşat, Begkuli, İl-Tebir, İl-Etmiş, İl-Yaratmış, İl-Yar(İlin dostu), İl-Beg, Köl İrkin, İl-Yaruk (İli aydınlatıcı)Alp Kutluk, Kut Bolmuş, Kut-Almış, Böğü (Bilge), Küçlük. Nitekim II.Göktürk Devletini kuran Kutlug'a da Çin işgalinden dolayı dağılıp giden halkı toplayıp devlet kurduğu için "İl-Teriş"denilmiştir.

M.S.745 yılında II.Göktürk Devleti yerine kurulan Orhun Uygur Kağanlığı döneminde Uygurlar bilim gücünü doğa güçlerinden daha üstün görmeye başlamıştır ve ilme olan ilgisini ve saygısını kişi adları ile ifade etmeye başladı. Artık

onlar ecdatlarının iptidai ve saf duygularının ifadesi olan Gün, Ay, Yıldız, Gök, Dağ, ve Deniz gibi adlar yerine, ilimle alakalı olan adları yoğun olarak kullanmaya başladı. Mesela: Köl-bilge, Köl-öge, Bilge-köl, Bilge Kağan ve Böğü Kağan gibi. (Orhun, 1996: 50) Bundan başka yine ilim yoluyla baht saadetli olma arzusunu ifade etmek için Kutluk Bilge, Kutluk Bilge-köl, Kutluk Doğmuş, Kut Tekin, Kut Sangun ve Kut-çor gibi kişi adlarını kullanmışlardır. Bu gibi adlar genelde Uygur Kağanlığının gelişmiş ve refah dönemlerinde çok kullanılmıştır. Göktürk kağanları hükümdarlık unvanlarında Tengriteg Tengride Bulmuş Türk Bilge Kağan (Orkun, 1994:22), Tengri Kağan, Baga İşbara Kağan, Tonga Turan Kağan, Bilge Tardu Kağan, Kimin Töre Kağan, Kara Kağan, Çoluk Kağan, Çor Tümen Kağan, Uluğ İşbara Kağan, Bahadır İpi Kağan, Kutlug Kağan... gibi sıfatları kullandı ise Orhun Uygur Kağanlığının kağanları Hunlardan kalma Tengri, Kut gibi unvanlara, Göktürklerden kalma Bilge, Köl, Çor, Uluğ,Kutlug gibi unvanlara sahip çıkmakla birlikte Alp, Ay, Külüg, Küçlög gibi unvanları da hükümdarlık unvanlarına ekleyip, Türk Hükümdarlık Unvanlarını daha da süslemişlerdir. Buna örnek olarak Uygur Kağanları tarafından kullanılan, Kutlug Bilge Köl Kağan, Tengride Kut Bulmuş İl-Tutmuş Bilge Kağan, Tengride Bulmuş İl-Etmiş Alp Külüg Bilge Kağan, Alp Kutlug Bilge Kağan, Kutlug Bilge Kağan gibi unvanları gösterebiliriz.

762 yılında Orhun Uygur Kağanlığındaki üst düzey bürokratlar ve onların çevresindeki bir kısım Uygurlar bir tüccar dini olan Manihaizm'i Böğü Kağan'ın teşviki ile kabul etmeye başladı. Böylece Uygur kişi adlarına özellikle hükümdarların ad ve unvanlarına Manihaizm ile ilgili adlar karışmaya başladı. Yani Böğü

Kağan'dan sonra tahta geçen bazı hükümdarların unvanlarına Manihaizm'in simgesi durumunda olan "Ay" kelimesi eklenmeye başladı. Mesela; Ay Tengride Kut Bulmuş Külüg Bilge Kağan (789-790), Ay Tengride Ülüg Bulmuş Alp Kutlug Bilge Kağan(795-805), Ay Tengride Kut Bulmuş Alp Bilge Kağan(808-821), Ay Tengride Ülüg Bulmuş Küçlüg Bilge Kağan (821-824), Ay Tengride Kut Bulmuş Alp Bilge Türk Kağan (824-832) ve Ay Tengride Kut Bulmuş Alp Külüg Bilge Kağan (832-839) gibi hükümdarlar ve onların unvanları buna örnek teşkil etmektedir. Bunun dışında Manihaizm'i kabul eden halkın da bir kısmı Ay sözü-nü isimlerinde kullanmaya başlamıştır.

Orhun'daki Uygur Kağanlığı yıkıldıktan sonra Uygur hanedanına mensup bazı kişiler tarafından kurulan Kanchou Uygur Devletinin (870-1036) bir hükümdarına da Manihaizm'deki bir ilahın adı olan "Ormuz" ismi verilmiştir. (Hamilton,1982:168) Ancak Manihaizm'in Uygurlar arasındaki etkisi fazla uzun sürmediğinden söz konusu dinin Uygur kişi adlarına olan etkisi de az olmuştur.

Orhun vadisindeki Uygurlar daha çok Gök tanrı inancını taşıyorlardı. 762 yılında Böğü Kağan'ın Çin seferinden dönüşünde ülkesine Manihaizm'i getirmesiyle bölgedeki Uygurların bir kısmı özellikle kağanın yakın çevresindeki bürokrasi tabakası Maniheist oldular. Manihaizm bölgeye gelmeden önce, her ne kadar Orhun bölgesindeki Uygurlar arasında Budizm'in az çok etkisi olmuş ise de, bu etki Tanrı Dağlarının eteklerinde yaşamakta olan Uygur Boylarına olan etki kadar güçlü değildi.Tanrı Dağlarının eteklerindeki Koçu (bugünkü Turfan),Küsen (bugünkü Kuça) ve Udun (bugünkü Hotan) gibi şehirler adeta Budizm'in merkezi konumunda idi.

Kaynaklardan anlaşıldığına göre Türklerin Budizm inancı, Manihaizm'in yayıldığı tarihte birkaç yüzyıllık geçmişe sahip idi. Dolayısıyla Türklerde özellikle, Tanrı Dağlarının eteklerinde yaşamakta olan Uygur Türklerinde Budist kültürü oldukça yaygınlaşmış vaziyette idi. Fakat Budizm'in Uygur Türklerinin tamamında etkili olduğunu söylemek doğru değildir. IX.yüzyılın ortalarından sonra Uygurlar arasında dini inançtan dolayı bölünmeler ortaya çıktı. Yani 840 yılında Orhun'daki Uygur hakimiyeti yıkıldıktan sonra Uygur Türk hanedanına mensup birkaç yüz bin kişi Tanrı Dağlarının eteklerine gelip orada yaşamakta olan diğer yerli Türk boylarının desteği ile günümüzde Karahanlılar (Gerçek ismi Hakanlılar)olarak bilinen, Çin yıllıklarında ise "Batı Uygur Kağanlığı" (Hsi Hui-ku Kuo) diye kaydedilen bir devlet kurmuşlardı. Fakat çok geçmeden Uygur Türklerinin bir kısmı, özellikle Maverünnehir'in doğusu ile Küsen'in batısındaki Uygur boyları İslam Dinini kabul etmeye başladı. Onlar İslamiyet'i kabul ettikten sonra Uygur adı yerine "Hakanlı" veya "Hakanlılar" ismini kullanmaya başladı.Söz konusu devletin doğusunda ve güney doğusunda yaşamakta olan Uygurlar ise eski Budist ve Manihaist inançlarını korudular. Sonuçta inanç bakımındaki bu farklılık Batı Uygur Kağanlığını üçe böldü.Yani Satuk Buğra Karahan'ın Budist amcası Oğulcak Kadir Han'ı öldürerek tahta geçip devletin resmi dininin İslam Dini olduğunu ilan etmesiyle Ortaya Karahanlılar (Hakanlılar), Koçu (İdikut) Uygur Devleti ve Visara Hanedanı (Hotan Hanlığı)ndan ibaret üç devlet çıktı. Bunlardan Visara Hanedanı 1006yılında Karahanlılar tarafından ortadan kaldırılarak İslamlaştırıldı. Koçu (İdikut) Uygur devleti ise Karahanlıların birkaç defa sefer

düzenlemesine rağmen Budizm'i terk etmedi. Aksine Karahanlılar ile yarışırca-sına Budist kültürünü geliştirdiler.

M.S.IX-XII.yüzyıllar Uygur Türk Budist kültürünün adeta altın çağları oldu. Bu gelişmeler doğal olarak halkın ad koyma adetlerini de etkiledi. Bu bölgedeki Uygur Türk çocuklarına Buda dinindeki ilahların, kurtarıcıların ve Buda tarihindeki meşhur şahısların isimlerini koymaya başladılar. Mesela; Toyın (Rahip), Burkan, Açarı (Hazret), Açıta (Gökteki Sazıcı), Ratna (İnci) Bakşı, Tutung, Prtanrakşit, Maha, Singku Seli, Entsang, Singi, Çisoya, Vacra, Kiki Kur-sa, Homaru, Çuktah Raşid ve Nuktah Raşid (Hoca vd. 1984:366-417, Yusuf, 2000:6-18) gibi. Genelde bu gibi isimleri yönetici tabakasındakiler, dindarlar ve aydınlar çocuklarına koymuşlardır. Halk tabakasındakiler ise bu dini isimlere fazla meyil göstermemişlerdir. Biz bunu, Turfan ve Hotan'da bulunmuş olan her çeşit senetler, alış-verişe ait vesikalar, hukuk vesikaları ve mektuplarda dinî isimlerden daha çok Türkçe isimlerin bulunmasından anlıyoruz. Mesela; Bay Böre, Böre Beg, Arslan, Buğra, Şun- kar (Şahin), Toğrul, Bars, Yağan (Fil), Yıldız, Bulak, Boğa, Böken, Koç ve Tonga (Osman, 1992: 101-135) Ak Pıra, Altın Kara, Alp Toğrul, Arıl Tekin, Esen Buka, Bay Boğa, Say Boğa, Kutlu Boğa, Kutad- mış, İlalmış Sangun, Bedizçi, Başçı, Oğul, İnalçuk, Atsız, Körksiz, Ertogmuş, Ozmış, Turmuş Temur, Küçük Temur gi- bi. Burada görüldüğü gibi Koçu (Tur- fan)'daki Uygur Türkleri, eski Türk ant- roponim modelinin temel özelliklerini ki- şî adlarına yansıtmışlardır. Kaynaklar- dan anlaşıldığına göre Arslan, Buğra ve Buka gibi hayvan isimlerini genelde hü- kümdarlar unvan olarak kullanmışlar- dır. Mesela; Karahanlılar (Hakanlılar) Devleti ve Koçu (İdikut) Uygur Devleti-

nin büyük kağanları Arslan unvanını, tâbî hanları ise Buğra unvanını kullan- mışlardır. Örnek olarak, Karahanlılara ait, Bazır Arslanhan, Harun Buğrahan, Satuk Buğrahan, Süleyman Arslan- han, Arslan Tekin ve Böğü Arslan gibi ad ve unvanları, Koçu (Turfan)lulara ait, Arslan Balban, Arslan Si Toğrul, Erk Arslan Sengün, Arslan Singkur, Arslan Bilge Tengri İlig Küçük İdikut (Arat, 1964: 150-157) gibi ad ve unvanları vere- biliriz. Yeri gelmişken şunu da belirtelim ki, Koçu (İdikut) Uygur Devletinin kendi- ne özgü unvanlar sistemi dikkat çekici- dir. Yani onların hükümdarları önceleri Kağan, sonraları Han, İlig, İnan, Tengri- han, ve en sonunda İdikut unvanını taşı- mışlardır. Unvan değişikliği yaparken de eski unvanlar tamamen bırakılma- mış. Mesela, en sonunda kullanılan hü- kümdarlık unvanına bakacak olursak, "İdikut Tengri Kağan" şeklinde olmuş. Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi hü- kümdar çocuklarına "Tekin" (Tigin), ver- gi toplayanlara ise "Tarhan" unvanı ve- rilmiştir (Gabain, 1973: 69).

Görüldüğü gibi eski Türklerde ki- şî adları toplumun çeşitli gruplarını, onla- rın dünya görüşünü, gelenek ve görenek- lerini, inançlarını kapsamakta ve yansı- tmaktadır. Kullanılan ki- şî adları, hü- kümdarlarla sade vatandaşlar ve zengin insanlar ile fakir insanlar arasındaki farklılıkları dahi adın yapısı, içeriği ve di- ğer özellikleri ile belirtmektedir.

Tıpkı Göktürklerde olduğu gibi Ka- rahanlılarda ve Koçu (İdikut) Uygurlar- ında da yüksek tabakaya mensup ki- şîlerin adları adeta çok kelimelerden olu- şuyor, adlar unvanlarla beraber kullanı- lıyor ve bazen de yabancı kökenli keli- meler de eklenebiliyor. Mesela, Sultan Satuk Buğra Karahan, Mahmut bin Arslan Sabuk Tekin, Arslan Bilge Tengri İlig Küçük İdduk-kut gibi. Sade halkta ise

kişi adları genelde bir kelimedenden oluşurdu. Yani Yiğirmi, Umar, Terbiş, Esen, İnal, Tarkan, Sinkur, Udçi, Bintang, Böngök, Erdinç (Radloff, 1928: 6-170) gibi. Karahanlılarda “Kara” sözcüğünün antroponimlerin içerisinde geniş şekilde yer alması bilinen bir husustur. Eski Uygur Vesikalarında da “Kara” kelimesi hem kişi adlarının önünde hem de sonunda kullanılmaktadır. Bazen bu kelime günümüzde de olduğu gibi kişi adlarının içinde lakap olarak gelmektedir. Mesela, Kara Buka, Kara Kuş, Kara Sengün, Kara Temür, Kara Toyın, Bayan Kara, Tolu Kara, Enç Kara, Kul Kara, ve Mısır Kara (İzgi, 1987: 118) gibi.

Turfan’dan ve diğer bölgelerden arkeolojik kazılar sonucu elde edilen eski Uygurca vesikaların çoğu, dine, alış-veriş ve hukuka dair konuları içermekte olduğundan bu vesikalarda kadın isimlerine rastlamak çok zordur. Ancak *Divanü Lugat’it-Türk, Oğuznâme* ve eski Uygur Türkçesine tercüme edilen Buda kitaplarının sonuç kısımlarında ve Çin’in kuzey batısındaki Tun-huang’dan bulunan bir kısım mektuplarda bazı Türkçe kadın isimlerine rastlıyoruz. Mesela; Ay Kağan, Ay Çiçek, Umay, Anaç, Sevgi, Sevinç, Terken, Türkan, Altun Tarım, Kuntuz (Kunduz), Azık gibi.

Eski Türk kültüründe Gök Tanrı inancı ve Şamanizm’in etkilerinin derin olması, Budizm, Manihaizm ve Nestorizm ile birlikte dışardan gelen çeşitli unsurların da bulunmasından dolayı erkek kişi adları ile kadın kişi adlarını fark etmek güç olmuştur. Ayrıca, yalnız Türkçe konulan isimlerde de cinsiyet farkı çok belirgin değildir. Bulunan belgelerden anlaşıldığına göre eski Türkler Gün, Ay, Yıldız, Günay, Yıldızay, Günhan, Ayhan, Ayfer, Aytuğ, Aygüzel, Altunhan, Gümüşhan ve Kunduz gibi isimleri hem erkekler hem de kadınlar içinde kullanmışlardır.

Eski Türklerde Bars, Böri, Toğrul, Buğra ve Buka gibi adların totem olduğunu Türk Mitolojilerinden anlıyoruz (Ögel, 1993: 36). Bars, Toğrul, Buka ve bunun gibi başka hayvanlar eski Türklerde totem olmalarından dolayı hem Orhun abidelerinde hem de Uygur vesikalarındaki kişi adlarının terkiibinde bulunmaktadır. Mesela, Bars Buka, Adem Toğrul, Bsa Toğrul, Yap Toğrul, Kotan Toğrul, Edgü Toğrul, Bars Beg, Bars Urungu ve Kutadmış Bars (Radloff, 1928: 6-170, İzgi, 1987: 142) gibi.

Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra kendi adının arkasına memleketinin ve milletinin adına da eklemek suretiyle memleketine ve milletine olan sevgisini ifade etmeye başladılar. Mesela; Mahmud Kaşgarlı, Ahmet Yükneki, Ahmet Yesevi gibi. İslamiyet’ten önce ise bunun aksine, insanlar kendi memleketi, milleti ve kabilesinin adını kendine ad olarak seçip vatan millet sevgisini bu şekilde ifade ederlerdi. Mesela; Tarım, Talas, Semerkand, Taşkent, Buhara, Bağraş, Buğda, Sayram, Oğuz, Oğuz Kağan, Türk Türk Kağan, Uygur Şahkulu, Uygur Beg, Uygur Kağan, Yağlakar Bilge, Kogursu Altun, Kasar Tekin, Basmlı Tekin, Sarıg Tatar, Kara Yağma ve Kara Tatar, Kıpçak... gibi. Uygurlarda “Uygur” denilen bu etnik ad, kişi adı olarak İslamiyet’ten sonra da devam etmiştir. *Tarih-i Reşidi* adlı eserde Ali Şir Nevaî’nin babasının adının “Kiçikkine Uygur Bahşı” olduğu zikredilir. Bundan başka *Tarih-i Hanî* adlı eserin yazarına da “Uygur Bahşı” diye lakap konulmuştur (Baytur, 1991:928). Burada şunu da belirtmek gerekir ki, Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra Türklerin, “İsmin gerçek ve kutsallığına inanmak” anlayışı ile Arapların, “İsim akideciliği” (inanç) birleştirilerek daha kuvvetli bir gelecek haline dönüştürüldü. Mesela: bebek

doğup üç güne kadar, bazı hallerde yedi güne kadar ad koyuyorlardı. Doğup üç gün içinde ölen fakat henüz ad koyulmayan bebeklere de mutlaka bir ad koyarak defnediyorlardı. Bebeğe gerçek adını koymadan önce yani üç veya yedi gün içinde erkek ise, doğduğu zaman Abdullah(Allah'ın kulu), kız ise Abide(Allah'a ibadet eden kadın) diye geçici ad koyuyorlardı. Üç erkek çocuğu olan, mutlaka birine "Muhammet" diye veyahut Muhammet'i sıfat yaparak (Muhammet Ali, Muhammet Dursun, Muhammet Akif...gibi) ad koyuyorlardı. Bu gibi adetler artık Müslüman olan Türk Toplumunda zamanla bir gelenek haline dönmüştü ve halen devam etmektedir. İslamiyet'in yayıldığı ilk yıllarda Türkler dini inançları gereği bir Müslüman ad koymakla birlikte aynı zamanda bir Türkçe isim de koymuşlardır. Mesela; İslamiyet'i ilk olarak kabul eden Karahanlılar Devletinin hükümdarının asıl adı Satuk Tekin olup, Müslüman olduktan sonra Abdülkerim ismini almıştır. Onun iki oğlunun da hem Türkçe hem de Müslüman adları var olup, büyük oğlunun Türkçe isminin Tonga İlig, Müslüman adının Musa, ikinci oğlunun Türkçe adının Baytaş Arslan, Müslüman adının ise Süleyman olduğu, torunlarının adlarının ise Ali Arslanhan ve Muhammed Tongahan olduğu anlaşılıyor (Genç, 1981: 38-39) Fakat İslamiyet'i kabul eden bütün Türklerin kişi adı olarak çocuklarına hep böyle çift ad koyduklarını söylemek zordur. İslamiyet'in toplum arasında gitgide kök salmasıyla Müslüman adları ağırlık kazanmıştır. Ancak millî ad koymanın da kısıtlanmadığı anlaşılıyor. Müslüman olup da günümüzde olduğu gibi Türkçe isimleri tercih edenlerin az olmadığını görüyoruz. Karahanlılar döneminde yetişen meşhur feylesof ve büyük fikir adamı Yusuf Has Hacip Uyğur

Türkçe'siyle yazdığı *Kutadgu Bilig* adlı eserindeki dört büyük karaktere Ay Tolı, Kün Togdı İlig(Adalet ve doğruluğun sembolü) Ögdülmüş (Aklın sembolü) ve Ogdurmuş (Şükür ve kanaatin sembolü) gibi (Arat, 1991: 9-10)Türkçe isimleri takmıştır.

X.yüzyıldan itibaren özellikle Türklerin toplu halde Müslüman olmaları ile birlikte Türk kişi adlarına Arap adlarının yanı sıra Fars adları da karışmaya başladı. Bilindiği gibi Türkistan coğrafyasında kurulan Karahanlılar Devleti ile Kuzeybatı İran ve Ön Asya coğrafyasında kurulan Büyük Selçuklu Devletinde Arap etkisi kadar küçümsenemeyecek derecede Fars etkisi de vardı. Bu da Türklerin İslamiyet'i ve onun kaidelerini sistematik olarak Farslardan öğrenmelerinden kaynaklanıyordu. Bunun için Türk İslam Kültürünün oluşması ve geliştirilmesinde önemli bir yere sahip olan Fars Kültürü doğal olarak Türk İslam Kültürünün diğer dallarında olduğu gibi ad koyma adetlerini de etkilemişti. Türklerin bir kısmı(özellikle İran sınırlarının içindeki ve İran'a yakın olan bölgelerdekiler) Farsça: Gül, Dil, Mihrî (Güneş), Hoca, Şah ve Mirza gibi sözlerden, Gülbahar, Gülistan, Gülçimen, Gülyar, Gülnaz, Gülhan, Gülnisa, Dilyar, Dilşat, Dilhayat, Dilara, Mihray, Mihrîban, Mihrigül, Mihrinnisa, Hoca Ahmet, Hoca Niyaz, Hocahan, Şahkulu, Şahan, Şakır, Mirza Ahmet ve Mirza Alim gibi isimleri kız ve erkek çocuklarına ad olarak koymuşlardır.

Kişi adları, uzun tarihi süreç içerisinde tarihteki hanedanlıkların yıkılışı ve siyasi vaziyetin değişmesi ile çabuk değişen siyasi deyimlere pek benzemez. Ancak değişik zaman ve mekan içerisinde siyasi iradenin etkisiyle kısmen de olsa değişebiliyor. Yani bir milletin belli zamanlarda yaptığı ihtilaller veya uğradığı

istilalar ve onların sonucunda oluşan siyasi vaziyet elbette kişi adlarını da etkiler. O zamanlarda konulan kişi adları kısmen de olsa mutlaka o siyasi vaziyetin izlerini taşır. Mesela: XVIII.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus ve Çin istilasına uğrayan Türkistan coğrafyasında istilacılara karşı yapılan mücadele sonucunda kurulan milli hakimiyetler (Kaşgariye Devleti 1865-1878, Azerbaycan Cumhuriyeti 1918-1920, Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti 1933-1934 ve Şarki Türkistan Cumhuriyeti 1944-1949) döneminde Türk halkı kırılan onurlarını yeniden dikmeye çalıştı. O kısa dönemlerde doğan çocukların neredeyse tamamına Hürriyet, Erkin, Azat, Azatgül, Cenk, Cengaver, Galip, Galibe, İlham ve Küreş (Savaş) gibi ihtilal izlerini taşıyan adları koydular.

Kısacası Türklerin ad koyma adetleri iki bin yılı aşkın bir zaman içerisinde belirli bir millî çizgiden çıkmamış ve millî özelliğini yitirmemiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Budizm, Manihaizm ve Hristiyan dinlerinin etkisiyle tarihin belli dönemlerinde, Türkçe olmayan adlar bir kısım Türk topluluklarınca benimsenerek kişi adı olarak kullanılmış ise de bu hal Türk kişi adlarındaki millî özelliği yok edememiştir. Zamanla bu yabancı adlar, yerini yine eski Türk adlarına veyahut Müslüman adlarına bırakmıştır. Türklerin İslamiyet'e geçmesiyle eski Türkçe adlarla Müslüman adları birlikte kullanılmıştır. İslamiyet Gök tanrı inancından sonra Türkleri etkileyen ikinci bir din olarak Türklerin büyük çoğunluğunun millî kimliğinin önemli bir kısmı olunca birçok Arapça ve Farsça kişi adları tıpkı diğer edebiyat ve sanattaki bazı kelimeler gibi Türkçeleştirilmiştir.

Türklerin İslamiyet'e geçtikten sonraki Türk kişi adları üzerinde bir genel

değerlendirme yaptığımız zaman Türkçe kişi adlarının nispeti Arapça ve Farsça kişi adlarına nazaran oldukça düşüktür. Ancak İslamiyet'ten önce var olan bazı Türkçe adlar İslamiyet'ten sonra da devam ede gelmiştir. Bu Türkçe adların bir kısmı aynen, bir kısmı ise Arapça ve Farsça sözlerin karışımından oluşturulan Türkçe adlar olarak kullanıla gelmiştir. Mesela; Akbay Akgül, Akgün, Akın, Akkuş, Aksu, Aktaş, Almas, Almila, Alp, Alparslan, Alper, Alpagut, Alpay, Alpayhan, Alptekin, Altaş, Altumur, Altınay, Altıngül, Anar, Aprınçor, Arat, Arman, Arsan, Arsin, Arslan, Asatekin, Asena, Atabeg, Atavulla, Atacan, Atakan, Atalay, Atasagun, Atsız, Avşar, Ayaz, Ayazbeg, Aybala, Aybars, Aybeg, Aydan, Aydemir, Aydın, Aydoğdu, Ayfer, Ayferi, Aygül, Aygün, Ayhan, Ayım (Dilber), Aykut, Aynur, Aytaç, Aytan, Aytekin, Ayten, Aytuğ, Batur, Bahadır, Balıkız, Balta, Barçın, Barış, Battal, Bayböre, Baykara, Bayram, Baysal, Baytekin, Baytimur, Baytursun, Berk, Berkyaruk, Bilge, Bilgenur, Bilgesu, Bingül, Binnaz, Binnur, Bircan, Bora, Bozbey, Bozyiğit, Buğra, Buğrahan, Burçin, Burulday, Bükeyhan, Büktekin, Bürkütbay, Büyüker, Canbay, Canbek, Canberdi, Candehar, Candil, Canhan, Cankat, Cankız, Cankuş, Canseven, Cansever, Cansu, Canker, Çağrı, Çağrıtekin, Çakan, Çakır, Çakmak, Çapar, Çelik, Çetin, Çetinay, Demir, Demiray,, Demirhan, Demirtaş, Deniz, Denizhan, Denkaş, Derya,, Devlet, Devlethan, Devletyar, Dilek, Dinç, Dinçay, Durmuş, Dursun, Duygu, Ece, Ecebeg, Elçin, Eldar, Erbay, Eralp, Erarslan, Eray, Erhan, Erbil, Erdem, Erdoğan, Erdinç, Erol, Ergin, Ergün, Erkan, Erkin, Erkut, Eroğul, Ersin, Ertuğ, Ertuğrul, Ertümen, Ertürk, Eymür, Ezgi, Ezgütekin, Gök, Gökhan, Gökbalp, Gökay, Gökçe, Gökçek, Gökçen, Göker, Gök-

çin, Göksu, Göktekin, Gönül, Günal, Günalp, Günay, Günbay, Günbeg, Gündoğdu, Gündüz, Günyaruk, Güntülü, Güray, Hakan, Hankız, Işık, Işıkalp, Işılay, İdikut, İlarıslan, İlbars, İlbeg, İlhan, İlkay, İlnur, İlkut, İlteber (Vali, Kumandan), İlteriş, İlyar, İpek, İvedik, Kağan, Kanat, Kandemir, Karaarslan, Karabay, Karahan, Kaya, Kayatekin, Kılıç, Kılıçarslan, Kılıçbay, Kılıçbeg, Koç, Koçak, Koçer, Konur, Konuralp, Konurbay, Korkmaz, Korkut, Köçer, Köksal, Kölbilge, Költigin, Köroğlu, Kurtbay, Kutalmış, Kutay, Kuter, Kutlualp, Kutluay, Kutluğ, Kutlubeg, Kutluhan, Kutluk, (Uğurlu), Kutlukay, Kutnur, Kutumuş Küçlük, Külüg (Ünlü), Kürboğa, Kürşat, Laçın (Erkek şahin), Maral (Dişi geyik), Mengli, Menglitekin, Mengü, Mengühan, Mengütay, Mengütekin, Mergen (Nişancı), Mertol, Metehan, Metiner, Monçuk (Boncuk), Moray, Mutlu, Mutluay, Mutluhan, Nadirbibi, Nadirbike, Nadirkulu, Naray, Narbey, Narbike, Narhanım, Narhatun, Narhan, Narkız, Narbeg, Narkulu, Nazkız, Nazhanım, Nazım, Nazımhan, Neskara, Nevruzbibi, Nevruzbike, Nevruzkul, Nural, Nurali, Nuray, Nurdane, Nurdaner, Nurdoğan, Nurgün, Nurgüzel, Nurhan, Nurkan, Nurlan, Nurluay, Nuroł, Nursaç, Nursal, Nursan, Nurseven, Nursevil, Nurtane, Nurtaylak, Nurtekin, Odhan, Oğulbay, Oğulbek, Oğulcan, Oğulçak, Oğulhan, Oğuz, Oğuzcan, Oğuzer, Oğuzhan, Oktay, Onat, Ongun, Onuk (Yararlı, dürrüst), Onur, Oraz (Kut), Orazhan, Orazkul, Orbay, Orhan, Orkun, Orkut, Oruçhan, Oya, Oyahan, Oyandur, Ozanay, Ozaner, Öner, Örenkulu, Örgüç, Örkeş, Öztekin, Öztimur, Pekcan, Peker, Pınar, Pirkulu, Polat, Rahetay, Rahethan, Salur, Sancar, Sarigül, Sarihan, Sarikız, Sarper, Satılmış, Savaş, Savaşer, Sebüktekin, Sedefhan, Sedanur, Salcan, Sel-

cen, Selen, Selçuk, Selçukay, Selen, Selhan, Sevcan, Seven, Sever, Sevgi, Sevgül, Sevil, Sevilay, Sevim, Sungur, Sunguralp, Şahtekin, Şahturan, Şendoğan, Şenel, Şener, Şenol, Özalp, Özay, Özbay, Özbek, Özcan, Özdemir, Özer, Özge, Özkök, Özhan, Özkan, Özker, Özkul, Özlem, Öznur, Özmetin, Öznur, Taçlı, Taha, Tamay, Tamer, Tanay, Tanaydın, Tanbuğa, Tandoğan, Taner, Tanıl, Tankut, Tanrıkulu, Tanrıverdi, Tansel, Tansu, Tanyel, Tanyu, Tarhan, Tarkan, Taşdemir, Taşkan, Taşkın, Taştan, Taştekin, Tatkız, Tatuş, Taybuğa, Taydemir, Tayfun, Taylı, Taymas, Taytuğlu, Tayyar, Tegin, Tekin, Tekir, Tekiş, Tektaş, Temir, Temirbek, Temürhan, Terken, Togan, Togay, Togantimur, Togantekin, Toğmuş, Toğrul (Tuğrul), Tokay, Toktagül, Toktamış, Toktamışhan, Toktar, Toktaş, Toktay, Toktemür, Tolga, Tolunay, Tolunbay, Tolunbay, Toluntekin, Tolunbike, Toluntigin, Torak, Torbeg, Torpaşa, Torum, Torumtay, Torut, Toruthan, Tosun, Toygun, Tugay, Tuğçe, Tuğluk, Tuğrul, Tulgar, Tulpar, Tuluay, Tuluntay, Tuncer, Tunçtaş, Tura, Turabeg, Turacan, Turahan, Tural, Turan, Turanbeg, Turanhan, Turankız, Turanşah, Turgay, Turgut, Turhan, Turhatun, Tursun, Turterim, Turubek, Turumcan, Turumtay, Tuygun, Tuygunay, Tülalay, Tülcan, Tülin, Tülinay, Tülkut, Tümen, Tümer, Tümerkan, Türk, Türkan, Türker, Türkeri, Türkmen, Türköz, Türkşen, Türkyılmaz, Uğur, Uğurcan, Uğurhan, Uğurkan, Uğuroł, Uğurtan, Ulcan (Kazak Türklerince Oğulcan), Ulubeg, Uluer, Uluoğul, Ulukatun., Ulu-nay, Ulutaş, Ulutekin, Umay, Umurhan, Umut, Uruk, Uraz (Kut), Urazlı, Urungu (Savaşçı), Urunkaş, Urunkuş, Uygur, Uytun (Kutlu), Uzhan (Yakışıklı, Akıllı), Üçgül, Üçler, Ülgen, Ümit, Ünal, Ünay, Üner, Ünsal, Ünsan, Üstüner, Üzer, Üzeyir, Yadık, Yağan, Yağantekin, Yağmur,

Yakan, Yalçın, Yamtar, Yanar, Yanıl, Yankı, Yargül, Yarınkuş, Yarkın (Şimşek), Yaruk (Işık), Yaruktaş, Yaşagül, Yaşanur, Yaşar, Yaşariye, Yaşatan, Yavuz, Yavuzer, Yazgan, Yazgül, Yeliz, Yenil, Yener, Yenercan, Yeşil, Yeşilay, Yeter, Yeterkız, Yetkin, Yılbars, Yılbay, Yıldız, Yıldızhan, Yıldızhan, Yıldırım, Yıldız, Yıldızhan, Yılmaz, Yiğit, Yiğitcan, Yolay, Yurdaer, Yurdakul, Yurdal, Yurdaşen, Yurdusev, Yurduşen, Yurter, Yüksel, Zaferbeg, Zaferhan, Zamanhan, Zeynephan, Zeynepkız, Zeytinhan, Ziyabey (Erol, 1992: 1-448) gibi Türkçe veya Türkçeleştirilmiş isimler bu uzun tarihi süreç içerisinde İslamiyet'le birlikte gelen Arapça ve Farsça isimlerle rekabet ederek varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir.

XIX.yüzyılın sonu ve XX.yüzyılın başlarında dünya çapında başlatılan millî kurtuluş hareketleri ve demokrasi mücadelelerinin estirdiği yenileşme rüzgarlarının etkisiyle diğer milletlerde olduğu gibi Türkler arasında da millî ruh yeniden uyanmış ve Türklük şuuru dalga dalga bütün Türk coğrafyasına yayılmıştır. Büyük önder Mustafa Kemal'in kurduğu Türkiye Cumhuriyetinde Soyadı Kanunu çıkartılarak Türkçe ad ve soyadı kullanmanın hukuki zemini hazırlandıktan sonra Türkçe isimler kişi adı veya soyadı olarak tekrar Türkiye içi ve dışındaki bütün Türk halkları tarafından konulmaya başlamıştır. Artık günümüzde Türk çocuklarına konulan Türkçe adların nispeti, Arapça ve Farsça adlardan oldukça yüksektir.

KAYNAKLAR

Arat (Reşit Rahmeti),1991, **Kutadgu Bilig I Metin**, s.9-10. Ankara. Ayrıca 1964, *Der Herrschertitel İduq-qut*, **UAJhb**, XXXV, 150-157.
Baskakov (N.A),1986, **Türkî Tilla**, s.58. Pekin.

Baytur (Enver),1991, **Xinjiang'daki Milletlerin Tarihi**,s.928. Pekin.

Erol (Aydil), 1992, **Şarkularla Şiirlerle Türkülerle ve Tarihi Örneklerle Adlarımız**, s.1-447. Ankara.

Gabain (A.Von), 1973, **Das Labend im Uigurischen Königreich von Koço**, s. 69. Wiesbaden.

Genç (Reşat), 1981, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**,s.38-39. İstanbul.

Hamilton (J.R), 1982, **Wu-tai Hui-ku -shih Liao**, (Les Ouïghours á L'époque des Cinq Dynasties d'après les documents chinois'in Çince Tercümesi),s.168. Urumçi.

Hoca (Abdukeyyum) vd, 1984, **Kedimki Uyгур Yazma Yadıkarlıklarından Tallanma** (Eski Uyğurca Vesikalardan Seçmeler), s. 366-417. Urumçi.

İzgi (Özkan), 1987, **Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi (Hukuk vesikalarına Göre)**, s.118,142. Ankara.

Kafesoğlu (İbrahim), 1999, **Türk Milli Kültürü**, s. 59. İstanbul.

Keng Hsi-men, Ayup (Tursun), 1980, **Oğuznâme**, s.30,34-36. Pekin.

Klyastorny (S.G), 1996, **Türkistan'daki Türk Halkları Tarihinden Parça**, **Xinjiang Tezkeresi**, 3, s.13.

Lin-kan, 1983,**Hsiung- nu shih Lun-wen hsüan-chi:1919-1979**, (Hun Tarihine Ait Makalelerden Seçmeler) s.192-193. Pekin.

Orhun (Abliz),1996,**İslamiyet'in İlgirki Uygurların İsim koyuş sen'i**(İslamiyet'ten Önceki Uygurların Ad koyma Adetleri), **Xinjiang Tezkeresi**,4,s.50.

Orkun (H.Namik), 1994, **Eski Türk Yazıtları**, s.22. Ankara.

Osman (Gayretcan), 1992,**Uygur Klasik Edebiyatının Kısaca Tarihi**, (Uygur Klasik Edebiyatının Kısaca Tarihi) s.101-135. Urumçi.

Ögel (Bahaeddin), 1993, **Türk Mitolojisi**, C. I, s.36. Ankara.

Radloff (W), 1928, **Uigurische Sprachdenkmeler**, s.6-170. Leningrad.

Togan (Z.Velidi),1981, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, s.108-110. İstanbul.

Tsi Ma-ch'ien, 1989, **Tarihi Hatiriler** (Tarihi Hatıralar/Uygurca Tercümesi), s. 441-444.Urumçi.

Yusuf (İsrafil), 2000, **Turpandin Tepilgan Kedimki Uyğurçe İhki Parçe Höcçet** (Turfan'da bulunan İki adet Uyğurca Vesika),**Turpanşunaslık Tetkikati**, 1, s. 6-18.